

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 24 / 2023 / БРОЙ 24. ХИБРИДЪТ: ФОРМИ В КРИЗА

URL: https://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2023/12/Bruno-Latour_Why-Has-Critique-Run-out-of-Steam.pdf

Защо критиката е изчерпала силите си? От факти към загрижености

Бруно Латур

Резюме: „Защо критиката е изчерпала силите си?“ е може би най-прочутата статия на френския философ и социолог на науката Бруно Латур, с която той става предшественик на посткритическия проект в областта на културните изследвания като подлага своята собствена дългогодишна научна дейност, наред с усилията на самата съоснована от него дисциплина (Science Studies) на безпощаден автокритически анализ. Обръщайки острието на критиката срещу самата нея, той стартира една метафорична по своя тон „военна офанзива“ срещу традиционните ѝ методи и поставя под въпрос всички нейни фундаментални предпоставки, набелязани цели и постигнати резултати. Според него критиката е изгубила своя жизнен устрем и значимост, тъй като се е превърнала в масово достойние за псевдофилософи, конспиративисти и екстремисти. Оттук следва, че в подобна мрачна ситуация истинността на самите факти е компрометирана, а критиката се оказва неизбежно принудена да преосмисли дейността си и да пренасочи вниманието си върху един нов и непознат предмет – загриженостите. Днес по-актуален от всякога, текстът на Латур удивлява и забавлява с безпардонната си откровеност, с язвителността и ожесточението на самоанализата, повеждайки читателя по пътя на горчивото съмнение: Нима критическите изследвания на науката са бъркали още от самото начало? Развенчавайки фактите, не се ли превръщаме в критически варвари? Ако фактите не са факти, а загриженостите не се вписват нито в науката, нито в историята – какво тогава остава от критиката? Въпросите се трупат, а отговорите са все така меланхолично обезсърчаващи. Въпреки това критикът си остава критик и в крайна сметка Латур съумява да предложи изход от тревогите и съмненията в съгласие със своята конструктивистка нагласа, усилена от един неочакван съюз с един от най-остро критикуваните от социолозите на науката философи – Мартин Хайдегер.

Ключови думи: критика, социални изследвания на науката, иконоборство, емпиризм, антифетишизм, позитивизъм, реализъм, факти, загрижености, наука, технология, предмет, вещ, сбор, арена

Преводът е направен по: *Critical Inquiry*, The University of Chicago Press, Vol. 30, No. 2 (Winter 2004): 225-248.

Превод от английски език **Филип Стоилов**.

Войни. Толкова много войни. Войни отвън и войни отвътре. Културни войни, научни войни, войни срещу тероризма. Войни срещу бедността и войни срещу бедните. Войни срещу незнанието и войни от незнание. Въпросът ми е прост: да воюваме ли и ние, учените, интелектуалците? Действително ли е наш дълг да добавяме свежи разрушения към полетата от разруха? Още иконоборство към иконоборството? Какво е станало с критическия дух? Дали е изчерпал силите си?

Простичко казано, тревогата ми е, че критиката може да не се прицелва в правилната цел. Оставам в крак с метафоричната атмосфера на времето – военни експерти непрекъснато преразглеждат своите стратегически доктрини, своите планове за извънредни ситуации, размера, посоката и технологията на своите снаряди, умни бомби, ракети; чудя се защо ние, единствено ние, бихме били пощадени от подобни преразглеждания? Не ми се струва, че ние от академичните среди сме смогнали да се подготвим за нови заплахи, нови опасности, нови задачи, нови стратегически цели. Не сме ли като онези механични играчки, които неспирно извършват едно и също движение, докато всичко останало около тях се е променило? Нямаше ли да бъде твърде ужасно, ако все още обучавахме млади хлапета – да, млади новобранци, млади курсанти – за вече невъзможни войни, за битки с отдавна изчезнали врагове, завладяващи вече несъществуващи територии, оставяйки ги зле въоръжени пред лицето на непредвидени от нас заплахи, за които сме толкова радикално неподготвени? Винаги са обвинявали генералите, че бойната им готовност закъснявала с цяла една война – особено френските генерали, особено днес. Щеше ли в крайна сметка да бъде толкова изненадващо, ако интелектуалците също бяха закъснели с една война, с една критика – особено френските интелектуалци, особено сега? Все пак измина много време, откакто интелектуалците бяха в авангарда. Наистина, изминало е доста време, откакто самото схващане за авангард – пролетариатът, художественият елит – си отиде, избутано от други сили, изместено в тила или може би струпано в багажния влак.¹ Все още сме способни криволяво да жестикулираме със средствата на критическия авангард, ала дали духът му не е изчезнал?

На Греъм Харман. Този текст бе написан за президентската лекция на Станфордския университет, изнесена в центъра по хуманитарни науки на 7 април, 2003 г. Горещо благодаря на докторантите по история на науката в Харвард за многото идеи, обменени по тези теми през този семестър.

¹ Относно това, което общо взето се случило с авангарда и критиката, виж *Iconoclasm: Beyond the Image Wars in Science, Religion, and Art*, ed. Bruno Latour and Peter Weibel, (Cambridge, Mass., 2002). Тази статия е до голяма степен изследване на това, което би могло да се случи отвъд войните на образи.

В този най-тягостен от всички периоди, това са някои от наболелите въпроси, които искам да изтъкна, но не за да угнетявам читателя, а за да усиля своя устрем напред, да пренасоча оскъдните ни сили възможно най-бързо. За да докажа тезата си, разполагам не точно с факти, а по-скоро с едва доловими намеци, натрапчиви съмнения, смущаващи улики. Чудя се какво ли е станало с критиката, когато уводна статия в „Ню Йорк Таймс“ съдържа следния цитат?

Повечето учени смятат, че [глобално] затопляне се предизвиква до голяма степен от изкуствени замърсители, изискващи строго регулиране. Г-н Лънц [републикански стратег] изглежда признава това с изказването си, че „научният дебат ни притиска от всички страни“. Неговият съвет обаче е да се набляга върху липсата на пълни доказателства.

„Ако се случи обществеността да повярва, че научните проблеми са разрешени“, пише той, „то нейните възгледи за глобалното затопляне съответно ще се променят. Следователно, *липсата на научна убеденост* непрекъснато трябва да бъде превръщана в главен предмет на спор.“²

Представяте ли си? Изкуствено поддържан научен спор в услуга на една „идеологическа манипулация“ [“brownlash”], както Паул и Ане Ерлих биха казали.³

Разбирате ли тревогата ми? В миналото аз самият прекарах известно време в опити да разкрия въпросната *липса на научна убеденост*, присъща на конструирането на факти. Аз също я превърнях в „главен предмет на спор“. Но съвсем не се стремях да заблуждавам обществеността като забулвам в неяснота несъмнения факт на един приключен спор – или го правех? В края на краищата, бях обвинен в тъкмо този грях. Все пак ми се ще да вярвам в обратното – че възнамерявах да *еманципирам* обществеността от прибързано натурализирани, обективирани факти. Дали не допуснах глупава грешка? Нима нещата са се променили толкова бързо?

---

² “Environmental Word Games,” *New York Times*, 15 Mar. 2003, A16. Лънц изглежда е пожелал голям успех; по-късно прочетох следното в уводна статия в „Уолстрийт Джърнъл“:

Има по-добър начин [от приемане на ограничаващ бизнеса закон], а именно да се продължи битката по съществуването на спора. Няма научен консенсус, че парниковите газове образуват най-скромната в глобален план тенденция към глобално затопляне, още по-малко че това затопляне ще причини повече вреда отколкото полза, или дали изобщо можем да направим нещо по въпроса.

Веднъж щом републиканците се съгласят, че парниковите газове трябва да бъдат контролирани, ще бъде единствено въпрос за време, преди окончателно да одобрят по-вредоносно за икономиката регулиране. Те винаги биха могли да се застъпят за принципа и вместо това да се опитат да образуват обществеността. [“A Republican Kyoto”, *Wall Street Journal*, 8 Apr. 2003, A14.]

И същото издание се оплаква от „патологичната връзка“ на „арабската улица“ с истината! [„Арабска улица“ – нарицателно име за спектъра от мнения и нагласи на широката арабска общественост в противовес на мненията на арабските правителства. – Б. пр.]

³ Paul R. and Anne H. Ehrlich, *Betrayal of Science and Reason: How Anti-Environmental Rhetoric Threatens Our Future* (Washington, D.C., 1997), 1.

В този случай опасността вече не би идвала от прекомерно доверие в идеологическите аргументи, представящи се за факти – понеже в миналото сме се научили да се сражаваме толкова ефикасно срещу тях – а от прекомерно *недоверие* към добрите факти, маскирани като лоши идеологически пристрастия! Макар да пропиляхме години наред в опити да засечем истинските предразсъдъци, скрити зад външния облик на обективните твърдения, не трябва ли сега да разкрием реалните, обективни и неопровержими факти, скрити зад *илюзията* на предразсъдъците? И все пак съществуват цели все още действащи докторантски програми, за да се гарантира, че добрите американски деца научават по трудния начин, че фактите са съчинени, че няма такова нещо като естествен, неопосредстван, безпристрастен достъп до истината, че навеки сме затворници на езика, че винаги говорим от определена гледна точка, и така нататък, докато в същото време опасни екстремисти използват същия този аргумент за социалното конструиране на фактите, за да унищожават трудно извоювани доказателства, които биха могли да спасят живота ни. Сбърках ли като участвах в изобретяването на тази област, позната като социални изследвания на науката? Достатъчно ли е да се каже, че всъщност не сме имали предвид това, което сме казали? Защо ми пари на езика да кажа, че глобалното затопляне е факт, независимо дали ви харесва или не? Защо просто не мога да кажа, че спорът е окончателно приключен?

Трябва ли да си вдъхна увереност като просто кажа, че лошите могат да си послужат с всякакво оръжие под ръка, било то натурализирани факти или социално конструиране, когато им е удобно? Трябва ли да се извиняваме, че през цялото това време сме бъркали? Или трябва по-скоро да насочим острието на критиката към самата нея и да поровим из душите си: какво всъщност преследвахме, когато бяхме толкова погълнати от намерението да разкрием социалното конструиране на научните факти? Нищо в крайна сметка не гарантира, че трябва да сме винаги прави. Няма сигурни основания дори за критиката.⁴ Нима не това искаше да каже критиката: че никъде няма сигурни основания? Но какво означава това, когато тази липса на сигурни основания ни е отнета от възможно най-лошите хора като аргумент срещу нещата, които високо ценим?

Изкуствено поддържаните спорове не са единственият тревожен знак. Какво ли е станало с критиката, когато един френски генерал, не, един маршал на критиката, а

---

⁴ Метафората на плаващите пясъци бе употребена от неомодернистите в тяхната критика към социалните изследвания на науката; виж *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*, ed. Noretta Koertge (Oxford, 1998). Проблемът е, че авторите на тази книга гледаха назад, опитвайки се да влязат отново в здравия като скала замък на модернизма, а не напред към онова, което поради липса на по-добър термин наричам неомодернизъм.

именно Жан Бодриар, твърди в своя публикувана книга, че Кулите близнаци се сринаха сами под собствената си тежест, тъй да се каже, подкопани от абсолютния нихилизъм, свойствен на самия капитализъм – като че ли самолетите на терористите бяха теглени към самоубийство от мощното гравитационно привличане на тази черна дупка от небитие?⁵ Какво ли е станало с критиката, когато книга, съдържаща твърдението, че никакъв самолет не се е разбивал в сградата на Пентагона, може да бъде обявена за бестселър? Срамувам се да кажа, че освен това авторът е французин.⁶ Спомняте ли си доброто старо време, когато ревизионизмът се появяваше много късно, след като фактите бяха напълно установени, цели десетилетия след натрупването на множество доказателства? Сега разполагаме с привилегията на това, което може да се определи като *незабавен ревизионизъм*. Преди още димът от някакво събитие да се е разсеял, дузини конспиративни теории начеват ревизиране на официалното обяснение, добавяйки още повече разруха към разрухата, още повече дим към дима. Какво ли е станало с критиката, когато моят съсед в малкото бурбонско селце, където живея, ме гледа отвисоко сякаш съм някакъв безнадежден наивник, понеже вярвам, че Съединените щати са били нападнати от терористи? Спомняте ли си доброто старо време, когато университетските професори можеха да гледат отвисоко необразованите люде, тъй като онези селянци наивно вярваха в църквата, майчинството, ябълковия пай? Нещата много са се променили, поне в моето село. Сега аз съм онзи, който наивно вярва в някакви факти, защото съм образован, докато другите хора са твърде *необразовани*, за да бъдат наивни: „Откъде падаш? Не знаеш ли че Мосад и ЦРУ го направиха?“ Какво ли е станало с критиката, когато някой бележит критик като Стенли Фиш – „врагът на обещанията“, както го нарича Линдзи Уотърс – вярва, че защитава социалните изследвания на науката като сравнява законите на физиката с правилата на бейзбола?⁷ Какво ли е станало с критиката, когато съществува цяла индустрия, отричаща кацането на луната в рамките на програмата Аполо? Какво ли е станало с критиката, когато Агенцията за напреднали научни проекти в областта на отбраната (DARPA) ползва за целите на своя проект за пълна информационна осведоменост лозунга на Бейкън *Scientia est potentia*? Не го ли прочетох някъде у Мишел Фуко? Дали единството на знание и власт не е било неотдавна

---

⁵ Виж Jean Baudrillard, *“The Spirit of Terrorism” and “Requiem for the Twin Towers”* (New York, 2002).

⁶ Виж Thierry Meyssan, *911: The Big Lie* (London, 2002). Конспиративни теории винаги е имало – новото в незабавния ревизионизъм е количеството научни доказателства, които те фалшифицират съгласно претенциите си.

⁷ Виж Lindsay Waters, *Enemies of Promise: Publishing, Perishing, and the Eclipse of Scholarship*, Prickly Paradigm Press, 2004 [тук преводът цитира актуалното издание, което не е било отпечатано, когато Латур е писал настоящата лекция – Б. пр.]; виж също Nick Paumgarten, “Dept. of Super Slo-Mo: No Flag on the Play,” *The New Yorker*, 20 Jan. 2003, 3.

погълнато от Националната агенция по сигурността? Дали „Надзор и наказание“ не е станало четиво преди лягане на Г-н Ридж (фиг. 1)?⁸

Фиг. 1.

Нека бъде зловен за секунда. Каква е истинската разлика между конспиративистите и една популяризирана, т.е. усвоима версия на социална критика, вдъхновена от прибрзан прочит на, да речем, един изтъкнат социолог като Пиер Бурдийо (за да бъде учтив, ще застана рамо до рамо с френските полеви командири)? И в двата случая трябва разумно да се подходи с подозрение към всичко, което хората говорят, понеже всички ние естествено знаем, че те живеят в оковите на една тотална *илюзия* за техните истински мотиви. Тогава, след като липсата на вяра е нанесла удар и се поиска обяснение за случилото се, и в двата случая отново е налице същото позоваване на могъщи и укрити в мрака сили, действащи винаги в пълна съгласуваност, неспирно, неумолимо. Разбира се, ние от академичните среди предпочитаме да посочваме по-значими причини – обществото, дискурса, знание/власт, силовите полета, империите, капитализма – докато на конспиративистите им харесва да изобразяват една жалка сбирщина от ненаситни хора с тайни интереси, ала аз откривам нещо обезпокоително сходно в структурата на обяснението, в първоначалния момент на неверие, а сетне и в изтърколването на причинно-следствени обяснения от дълбокия мрак някъде там долу. Ами ако обясненията, прибъгващи автоматично до властта, обществото, дискурса са

---

⁸ Авторът най-вероятно има предвид Томас Джоузеф Ридж – американски политик, който след терористичните атаки от 11 септември, 2001 г. е назначен за пръв помощник на президента по въпросите на вътрешната сигурност, а в периода 2003–2005 г. е избран за пръв министър на вътрешната сигурност на Съединените щати. – Б. пр.

надживели своята полезност и са се изродили дотам, че сега подхранват най-наивната от всички критики?⁹ Може би се отнасям твърде сериозно към конспиративните теории, но изпитвам тревога, когато в тези безумни смесици от първосигнално неверие, педантични изисквания за доказателства и свободно боравене с мощни обяснения от социалната небивала земя попадам на много от средствата на социалната критика. Разбира се, конспиративните теории представляват абсурдна деформация на собствените ни аргументи, но – подобно на оръжия, контрабандирани през неясна граница и доставени на погрешната страна – те въпреки всичко са си нашите средства за борба. Въпреки всичките деформации, лесно се разпознава гравирания с огън в стоманата печат на нашата запазена марка: „Произведено в Критиколандия“.

Разбирате ли тревогата ми? Опасностите може да са се променили до такава степен, че ние навярно все още насочваме целия си арсенал на изток или на запад, докато междуременно врагът вече се е преместил другаде. Масивни количества ядрени глави в крайна сметка се превръщат в огромни купчини боклук, веднъж щом възникне въпросът как да се защитаваме срещу бойци, въоръжени с макетни ножове или мръсни бомби. Защо да е по-различно и с нашия критически арсенал, с неутронните бомби на деконструкцията, с ракетите на дискурсивния анализ? Или може би критиката е била миниатюризирана като компютрите? Винаги съм си представял, че онова, което изисквало големи усилия, заемало огромни стаи, коствало много пот и пари за хора като Ницше и Бенямин, може да се вземе на безценица, досущ като суперкомпютрите от 50-те години на миналия век, които изпълвали обширни зали и изразходвали огромни количества електричество и топлина, но понастоящем струват дребни пари и са с размерите на нокът. Както заявява една скорошна реклама на холивудски филм: „Всичко е подозрително... Всички са за продан... И нищо не е каквото изглежда.“¹⁰

Какво се случва с мен, ще попитате? Дали е криза на средната възраст? Уви, не, доста отдавна преминах средната възраст. Дали това е изблик на аристократична злоба заради популяризацията на критиката? Като че ли критиката трябва да е привилегия на елита, да си остане нещо непременно трудно и напрегнато като планинското катерене и ветроходството и вече да не си струва усилията, ако всеки може да си го позволи срещу

---

⁹ Тяхната сериозна, както и тяхната популяризирана версия проявяват недостатъка да третираат обществото като вече съществуваща причина, вместо като възможно следствие. Това е критиката, която Габриел Тард винаги отправял към Дюркем. Вероятно отговорността за отслабването на критиката пада тъкмо върху цялостното схващане за *социално* и за *общество*. Опитвах се да покажа това в моята статия „Габриел Тард и краят на социалното“, публикувана в *The Social in Question: New Bearings in History and the Social Sciences*, ed. Patrick Joyce (London, 2002), 117–132.

¹⁰ Заключителна фраза от трейлъра на филма „Поверително от Ел Ей“ (1997 г.). – Б. пр.

петаче? Какво толкова лошо би имало у една критика за народа? Толкова много се оплакваме от лековерните маси, гълтащи стръвта на натурализираните факти, че би било наистина несправедливо сега да дискредитираме същите тези маси за тяхната, как да я нарека, наивна критика? Или може би това е случай на обезумял радикализъм, както когато революцията поглъща своите рожби? Или пък сме били като някакви луди учени, които са пуснали вируса на критиката извън пределите на своите лаборатории и сега не могат да сторят нищо, за да ограничат неговите пагубни въздействия – сега той мутира, изгривайки всичко наред, дори съдовете за неговото съхранение? Или пък става дума за поредния случай, в който прословутата мощ на капитализма рециклира всичко, което се стреми да го унищожи? Според Люк Болтански и Ев Чапело новият дух на капитализма находчиво се възползва от художествената критика, която е трябвало да го унищожи.¹¹ Ако тъпоумният и нравствено изряден буржоазен реакционер с цигара в уста може да се превърне в свободно плаващ агностичен бохем, който премества мнения, капитали и мрежи от единия до другия край на земното кълбо, без да се обвързва с нищо, защо той или тя не биха могли да усвоят най-усъвършенстваните инструменти на деконструкцията, социалното конструиране, дискурсивния анализ, постмодернизма, постологията.¹²

Въпреки тона ми, не се опитвам да обърна курса, да стана реакционер, да съжалявам за стореното от мен, да се кълна, че никога повече няма да бъда конструктивист. Просто искам да правя каквото всеки добър военен офицер прави редовно: да подложи на повторна проверка връзките между новопоявилите се заплахи, с които трябва да се сблъска, и въоръжението и обучението, с които трябва да разполага, за да се справи с тях – и ако се налага, да преговори отначало всички дреболии. Това, че сме сгрешили, не означава за нас нищо повече отколкото за офицера – означава само, че историята се променя бързо и че няма по-тежко интелектуално престъпление от това да посрещнеш с допотопно въоръжение изпитанията на настоящето. Каквото и да е случаят, нашето критическо въоръжение заслужава също толкова критически обстойна проверка, колкото и бюджетът на Пентагона.

Доводът ми е, че определена форма на критически дух ни е повела по погрешен път, окуражавайки ни да се сражаваме с погрешните врагове и, което е най-лошото, да бъдем възприемани като приятели от погрешните съюзници заради някаква малка

---

¹¹ Виж Luc Boltanski and Eve Chiapello, *Le Nouvel Esprit du capitalisme* (Paris, 1999).

¹² Постология – научнотеоретически изследвания върху пост-измите. – Б. пр.

грешка в определянето на целта ѝ. Въпросът никога не бил да се *отдалечим* от фактите, а да се *доближим* до тях, не да воюваме с емпиризма, а напротив – да обновяваме емпиризма.

Възнамерявам да твърдя, че ако критическият ум иска да се обнови и отново да бъде актуален, той трябва да бъде въоръжен чрез култивирането на една *непреклонна реалистка нагласа* – съгласно лексиката на Уилям Джеймс – ала реализъм, който се занимава с онова, което ще нарека *загрижености* [*matters of concern*], а не *факти* [*matters of fact*]. Грешката, която допуснахме, грешката, която аз допуснах, се състоеше в убеждението, че не съществува ефикасен начин да се критикуват фактите, освен чрез *отдалечаване* от тях и насочване на вниманието *към* условията, които ги правят възможни. Но това означаваше твърде безкритично допускане на това, което представляват фактите. Това означаваше една прекомерна преданост към злополучното решение, наследено от философията на Имануел Кант. Критиката не е била достатъчно критична въпреки цялото чоплене на собствените си рани. Действителността не се определя от фактите. Фактите не са всичко, което е дадено в опита. Фактите са само много откъслечни и, бих казал, много спорни, много политически интерпретации на загриженостите и само подмножество на онова, което може да се нарече *състояния на нещата* [*states of affairs*]. Именно този втори емпиризм, това завръщане към реализма, бих искал да предложа като следваща задача за критично настроените умове.

За да посоча накъде се разгръща аргумента, искам да покажа, че докато Просвещението до голяма степен се възползваше от изключително мощния описателен инструмент на фактите, които служеха отлично за *развенчаване* на доста вярвания, сили и илюзии, то се оказа напълно обезоръжено веднъж щом фактите на свой ред бяха унищожени от същия този устрем към развенчаване. След това светлините на Просвещението бяха бавно угасени и някакъв мрак изглежда се бе стоварил над университетските колежи. Въпросът ми е следният: можем ли да изработим друг мощен описателен инструмент, който този път ще се занимава със загриженостите и чието значение вече няма да е свързано с развенчаване, а с опазване и грижа, както би казала Дона Харауей? Действително ли е възможно да трансформираме критическия тласък в етоса на някой, който *добавя* реалност към фактите, вместо да *изважда* реалността? Казано другояче, каква е разликата между конструктивизъм и деконструкция?

„Засега“, бихте възразили, „перспективата не изглежда много добра и вие, мосю Латур, изглежда сте онзи, който най-малко може да изпълни това обещание, защото

пропиляхте живота си в развенчаване на това, което другите по-учтиви критици поне бяха уважавали дотогава, а именно фактите и самата наука. Можете да поръсвате ръцете си с брашно колкото си искате, ала черната козина на критическия вълк винаги ще ви издаде; вашите деконстриращи зъби са били наточени върху твърде много от нашите невинни лабораторни инструменти – исках да кажа студенти! – за да ви се доверим!“ Е, вижте, тъкмо в това е проблемът: написал съм около дузина книги, за да вдъхна уважение към (според някои хора, да прославя безкритично) предметите на науката и технологията, изкуството, религията и в по-близко време правото, показвайки всеки път най-подробно пълната неправдоподобност на тяхното социално обяснение, и въпреки това единственият доловен от ухото на читателя шум е изтракването на вълчите зъби. Нима наистина е невъзможно въпросът да бъде решен като се пише не фактологично, а вместо това, как да го кажа, загрижено?¹³

Мартин Хайдегер, както знае всеки философ, много пъти е размишлявал върху древната етимология на думата *нещо*. Сега на всеки от нас е ясно, че във всички европейски езици, включително руския, съществува солидна връзка между думата за „нещо“ и думата за едно квазисъдебно събрание. Исландците се хвалят, че имат най-стария парламент, наречен от тях *Алтинг* [*Althing*], и в редица скандинавски страни човек все още може да посети съборни места, обозначени с думата *Ding* или *Thing*. Не е ли необичайно, че тривиалният термин, с който обозначаваме това, което несъмнено е някъде там, а именно дадено нещо, което се намира извън всякакъв спор и език, е също така най-старата дума, с която сме обозначаваели най-древното от всички места, където нашите предци извършвали своите договорености и се опитвали да уредят своите спорове?¹⁴ От една страна, дадено нещо е предмет някъде там, и от друга, то е *предмет на спор*, който е до голяма степен *тук*, във всеки случай то е някакъв *събор*. За да използвам с по-голяма точност въведения от мен по-рано термин, думата *нещо* обозначава едновременно факти и загрижености.

Излишно е да се споменава, че макар да разработва тази етимология надълго и нашироко, това не е избраният от Хайдегер път. Напротив, всичките му трудове се стремят към възможно най-строгo разграничение между, от една страна, предмети (*Gegenstand*), и, от друга, прословутата *Вещ*. Ръчно изработената кана може да бъде *вещ*,

---

¹³ Това е постижението на великия писател на романи Ричард Пауърс, чиито истории са едно внимателно и по мое мнение майсторско вникване в този нов „реализъм“. От особено значение за този доклад е книгата на Пауърс „Порейки мрака“ [*Plowing the Dark*, New York, 2000].

¹⁴ Виж ерудитското изследване на забележителния френски учен по римско право Ян Томас “Res, chose et patrimoine (note sur le rapport sujet-objet en droit romain)”, *Archives de philosophie du droit* 25 (1980): 413–26.

докато индустриално произведената кутийка „Кока-кола“ си остава предмет. Докато последната е предадена на кухото овладяване от науката и технологията, единствено първата, отгледана в почтителния идиом на изкуството, майсторството и поезията, може да разгърне и събере своя богат набор от отношения.¹⁵ Това раздвояване е отбелязано много пъти, но по един решителен начин в книгата му върху Кант:

До този час подобни въпроси са оставали без отговор. Тяхната съмнителност се прикрива от резултатите и напредъка на научната дейност. Един от тези разгорещено обсъждани въпроси засяга оправданието и границите на математическия формализъм в противовес на изискването за непосредствено завръщане към интуитивно дадената природа.¹⁶

Това, което се е случило с онези, които като Мартин Хайдегер са се опитвали да си проправят пътища към непосредствеността, интуицията, природата, би било твърде печално за преразказване – и без това е добре известно. Със сигурност може да се каже, че тези неутъпкани пътеки всъщност не водеха до никъде. И все пак когато Хайдегер подходи към каната насериозно, той задейства една мощна лексика, за да говори и относно предмета, който толкова много презира. Какво ли би станало, чудя се, ако се опитахме да говорим относно предмета на науката и технологията (*Gegenstand*), ако той уж бе снабден с богатите и сложни качества на прословутата *Вещ*?

Проблемът с философите е, че тяхната толкова трудоемка работа ги потиква да пият много кафе и следователно те ползват за своите аргументи чрезмерно количество канчета, чаши и кани – към които понякога прибавят някой случаен камък. Но както Лудвиг Флек отбеляза преди много време, техните предмети не са достатъчно сложни; казано по-точно, те никога не са хем произведени посредством една сложна история, хем нови, реални и *интересни* участници в мирозданието.¹⁷ Философията никога не се занимава с онези биващи, с които ние от социалните изследвания на науката сме се занимавали. Както Иън Хаклинг наскоро показа, въвеждането на камък във философското говорене е напълно различно в зависимост от примера – ако си послужите с обикновен камък, за да докажете тезата си (обикновено за да замерите с него някой случаен релятивист!), няма да е същото като да ползвате например доломит, с който той бе онагледил своя аргумент толкова красиво.¹⁸ Първият тип камък може да бъде

---

¹⁵ Виж Graham Harman, *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects* (Chicago, 2002).

¹⁶ Martin Heidegger, *What Is a Thing?*, trans. W. B. Barton, Jr., and Vera Deutsch (Chicago, 1967), 95.

¹⁷ Макар Флек да е основателят на социалните изследвания на науката, въздействието на неговите трудове е все още отложено за бъдещи времена, тъй като е бил доста погрешно разбран от Томас Кун; виж Thomas Kuhn, foreword to Ludwik Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact* (1935; Chicago, 1979), vii–xi.

¹⁸ Виж Ian Hacking, *The Social Construction of What?* (Cambridge, Mass., 1999), по-специално последната глава.

превърнат във факт, но не и вторият. Доломитът е толкова изящно сложен и заплетен, че оказва съпротива срещу неговото третиране като факт. Той също може да бъде описан като сбор и да бъде разглеждан като причастен на четворицата.¹⁹ Защо да не пробваме да го изобразим с ентузиазма, ангажираността и сложността, с които Хайдегер изобразява своята кана? Грешката на Хайдегер не е в това, че е придал твърде голямо значение на каната, а в това, че е набелязал една дихотомия между *Gegenstand* и *Beiz* [*Ding*], която не е обоснована с нищо друго освен с най-тъпоумните предразсъдъци.

Преди няколко години един друг философ, чиито занимания много повече се доближават до историята на науката, а именно Мишел Сер – също французин, ала такъв, който е възможно най-чужд на критиката – размишляваше върху това какво би означавало да се подходи към предметите на науката по един сериозен начин в антропологическа и онтологическа перспектива. Интересно е да се отбележи, че всеки път щом философ се доближи до предмета на науката, който е едновременно исторически обусловен и интересен, неговата или нейната философия се променя, а спецификите за една реалистка нагласа веднага стават по-строги и напълно различни от така наречената философия на научния реализъм, занимаваща се с обичайни и скучни предмети. Четях един негов пасаж върху инцидента със совалката „Чалънджър“ от книгата му „Статуи“, когато в началото на 2003 година една друга совалка, „Колумбия“, ми поднесе трагичен нагледен пример за поредната метаморфоза на предмет във вещь.²⁰

Как другояче би могло да се назове тази внезапна трансформация на един напълно овладян, свършено изучен, съвсем забравен от медиите, приет за даденост, фактически снаряд в неочаквано изсипал се над Съединените щати порой от отломки, които хиляди хора се опитаха да спасят след настъпилото бедствие сред калта и дъжда и съберат в огромна зала, за да послужат като множество веществени улики в едно съдебно научно разследване? Тук внезапно, с един ненадеен удар, някакъв предмет се бе превърнал във вещь, някакъв факт бе възприет като извънредна загриженост. Ако дадена вещь е сбор, както смята Хайдегер, колко поразително е да се види как този сбор внезапно се *разтуря*. Ако „мисленето на вещта“ е сбор, който винаги свързва „четворното единство на земя и

---

¹⁹ Четворица (*Geviert*) – понятие във философията на Хайдегер от края на 40-те години на миналия век, възникнало под влияние на Хьолдерлин като реакция срещу триадичността в цялата традиция на западната философия. Четворицата се състои от две двойки диади: богове-хора и свят-земя. Според едно по-прецизно разграничение, тя включва земята, небето, смъртните и боговете, чийто сбор конституира „вещта“ (*das Ding*). – Б. пр.

²⁰ Виж Michel Serres, *Statues: Le Second Livre des fondations* (Paris, 1987). Относно това защо Сер никога не е бил критик, виж Serres with Latour, *Conversations on Science, Culture, and Time*, trans. Roxanne Lapidus (Ann Arbor, Mich., 1995).

небе, богове и смъртни в простото еднократно на тяхното самообединено четирикратно²¹, може ли да има по-добър пример за подобно съзидание и унищожение от това хилядократно разоряващо се бедствие? Как бихме могли да го възприемем като нормална злополука на технологията, когато в своята панегирична реч за нещастните жертви вашият президент каже следното: „Екипажът на совалката „Колумбия“ не се завърна благополучно на Земята, но все пак можем да се молим за безопасността на всички у дома.“²² Сякаш совалка никога не се рее просто в космоса, но и винаги из райските селения.

Това бе излъчено по канал C-Span 1, но точно по същото време, в началото на февруари 2003 г., по канал C-Span 2 паралелно се случваше едно друго извънредно събитие. Този път една Вещ – с главно В – бе асемблирана в опит да обедини в сбор едно решение, един предмет, една проекция на сила: военен удар срещу Ирак. За пореден път бе трудно да се каже дали този сбор представляваше трибунал, парламент, военна командна зала, клуб за богаташи, научен конгрес или телевизионна сцена. Но със сигурност представляваше събрание, където бяха обсъдени и обосновани въпроси, бъдещи немалка загриженост – като изключим голямото недоумение относно това какъв тип доказателства трябваше да бъдат изложени и колко точни бяха те. Разликата между емисиите на C-Span 1 и C-Span 2, които озадачено следях, се състоеше в това, че докато при случая с „Колумбия“ бе налице напълно овладян предмет, който изведнъж бе преобразуван в дъжд от горящи отломки, използвани като множествено доказателство за целите на едно разследване, някъде там в ООН се водеше разследване, опитващо се да обедини маси от хора, мнения и могъщество в единен, всеобщ, солидно обоснован, овладян предмет. В първия случай предметът бе трансформиран във вещ; във втория вещта се опитваше да се трансформира в предмет. В единия от случаите бихме могли да видим главата, а в другия – опашката на траекторията, по която фактите изникват от загриженостите. И в двата случая бе разкрита една неповторима пролука, която ни позволи да узнаем колко са *вещите*, участващи в сбора на един *предмет*. Хайдегер не бе добър антрополог на науката и технологията – той бе установил само четири елемента, докато и най-малката совалка, и най-краткосрочната война, се състои от милиони. Колко божества, страсти, контролни органи, институции, техники, дипломации, умствени сили трябва да се обединят в едно, за да свържат „земя и небе, богове и смъртни“ – о, да,

---

²¹ Heidegger, “The Thing,” *Poetry, Language, Thought*, trans. Albert Hofstadter (New York, 1971), 178.

²² “Bush Talking More about Religion: Faith to Solve the Nation’s Problems”, CNN website, 18 Feb. 2003, www.cnn.com/2003/ALLPOLITICS/02/18/bush.faith/

особено смъртни. (Ужасяваща поличба е да се пусне в ход толкова сложна война тъкмо когато един изящно овладян предмет като совалката се разпада на порой от хиляди отломки – ала никой не се вслуша в тази поличба; в наши дни божествата се призовават само за удобство.)

Моята теза следователно е много проста: нещата отново са се превърнали във Вещи, предметите отново са влезли в арената, тоест Вещта, в която трябва първо да бъдат сбрани, за да съществуват по-нататък като това, което *бие на очи*. Междувремието, което можем да назовем модерно и при което имахме, от една страна, свят от предмети (*Gegenstand*) някъде там, необвързани с никакъв парламент, форум, площад, конгрес, съд, и от друга, цяло множество от форуми, места за срещи, кметства, където хората дебатират – този промеждутък приключи. Това, което етимологията на думата *нещо* – *chose, causa, res, aitia* – тайно бе съхранило за нас като един вид приказно и митично минало, сега се е превърнало пред очите на всички в нашето най-обикновено настояще. Вещите отново са в сбор. Не бе ли необичайно затрогващо да видим, например, в проекта за възстановяване на Долен Манхатън върволиците от хора, гневните послания, пламенните мейли, обширните площи, дългите редакционни статии, които свързваха толкова много хора с толкова много вариации на проекта за замяна на Кулите близнаци? Както каза архитектът Даниел Либескинд няколко дни преди решението, строенето на сгради никога не ще бъде същото.

Бих могъл да разлистя вестника и да разгърна броя на бившите предмети, които отново са станали вещи – от гореспоменатия случай с глобалното затопляне до хормоналното лечение на менопаузата, трудовете на Тим Леноар, изследванията върху примати на Линда Федиган и Шърли Стърм или хиените на моя приятел Стивън Гликман.²³

Тези сборове не се ограничават и с настоящето, като че ли предметите едва наскоро са станали толкова очевидни неща. Всеки ден историци на науката ни помагат да осъзнаем до каква степен никога не сме били модерни, понеже продължават да преразглеждат всеки един елемент от минали факти – от Галилей на Марио Биаджоли, Бойл на Стивън Шапин и Нютон на Саймън Шафър до невероятно заплетените връзки

---

²³ Сер предложи понятието *квазипредмет*, за да обхване тази междинна фаза между вещи и предмети – един философски въпрос, който е много по-интригуващ от отдавнашния банален въпрос за връзката между *думи* и *светове*. Относно този нов подход, при който животните стават видими за учените, както и възникналия от това дебат, виж *Primate Encounters: Models of Science, Gender, and Society*, ed. Shirley Strum and Linda Fedigan (Chicago, 2000), и Vinciane Despret, *Quand le loup habitera avec l'agneau* (Paris, 2002).

между Айнщайн и Поанкаре, за които Питър Галисън разказа в последния си шедьовър.²⁴ Разбира се, много други могат да бъдат цитирани, но същественото за мен сега е, че това, което позволи на историците, философите, хуманитаристите и критиците да набележат *същинската* разлика между модерно и постмодерно, а именно внезапната и до известна степен чудодейна поява на фактите, сега е поставено под съмнение от сливането на факти в изключително сложни, исторически обусловени, премного разнообразни загрижености. Можете да направите нещо си с чаши, кани, камъни, лебеди, котки, килимчета, но не и с електрическата координация на часовници, с която е експериментирал Айнщайн, докато е бил на служба в Патентното бюро на Берн. Вещите, които се сбират, не могат да бъдат хвърлени по вас като предмети.

И все пак знам много добре, че това не е достатъчно, защото независимо какво правим в опитите си да обвържем наново предметите на науката с тяхната аура, корона, мрежа от асоциации, когато ги съпровождаме обратно до техния сбор, ние сякаш винаги *разхлабваме*, вместо да *подсилваме*, тяхното изискване към реалността. Знаем, знаем, действаме с възможно най-добрите намерения, искаме да *добавим* реалност към предметите на науката, ала неизбежно, посредством някакво трагично пристрастие, ние сякаш винаги изваждаме малко от реалността. Подобно на несръчен келнер, който сервира чинии върху наклонена маса, всяко хубаво блюдо се свлича надолу и се разбива на земята. Защо никога не сме способни да открием същата упоритост, същия солидно обоснован реализъм, като изваждаме наяве очевидно мрежестите, „вещностни“ качества на загриженостите? Защо никога не можем да противодействаме на твърдението на реалистите, че само една манджа от факти може да задоволи апетита им и че загриженостите много повече наподобяват ястията на новото кулинарно изкуство – приятни на вид, но неподходящи за ненаситни апетити?

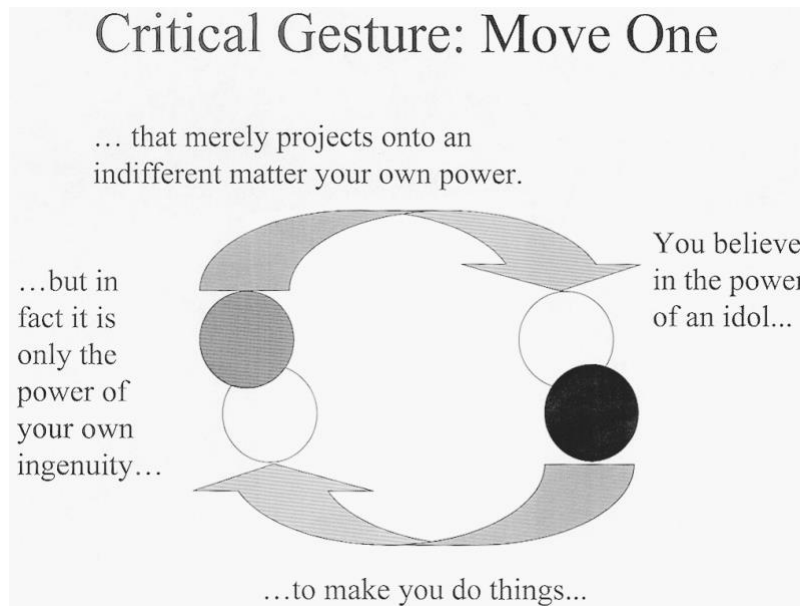
Разбира се, една от причините за това е позицията, отредена на предметите в повечето социални науки, която е толкова абсурдно безполезна, че ако бъде употребена дори в малка степен за работа с наука, технология, религия, право или литература, ще направи абсолютно невъзможно всякакво съобразяване с обективността – имам предвид с „вещността“. Защо това е така? Нека се опитам да изобразя критическия пейзаж в неговото обичайно и рутинно състояние.²⁵

---

²⁴ Виж Peter Galison, *Einstein's Clocks, Poincaré's Maps: Empires of Time* (New York, 2003).

²⁵ Тук обобщавам някои от резултатите от моето вече обемисто антропологическо проучване на иконоборческия жест: от *Никога не сме били модерни*, прев. Доминика Асенова-Янева, София, Критика и

Смятам, че можем да обобщим 90% от съвременната критика посредством следната поредица от диаграми, които фиксират предмета само в две позиции, назовани от мен позиция на *фактите* [fact position] и позиция на *фикциите* [fairy position] – *факт* и *фикция* са етимологически свързани понятия, но тук няма да се занимавам с това. Позицията на фикцията е много добре известна и се използва отново и отново от много социални учени, които обвързват критиката с антифетишизма. Ролята на критика следователно е да покаже, че онова, което наивните вярващи правят с предметите, е само проекция на техните желания върху нещо материално съществуващо, което само по себе си не прави нищо. Тук те са отклонили към своите маловажни употреби пророческата ярост срещу идолите („имат уста, ала не говорят, имат очи, ала не виждат“²⁶), но си служат с това пророческо слово, за да заклеят самите предмети на своите вярвания – богове, мода, поезия, спорт, желание, еди какво си – към които са толкова силно привързани.²⁷ И тогава храбрият критик, който единствен бди с ясно съзнание и съобразителност, превръща тези фалшиви предмети във фетиши, които не трябва да са нищо друго освен празни бели екрани, върху които се проектира влиянието на обществото, господството, каквото и да е. Наивният вярващ е посрещнал един първи критически залп (фиг. 2).

Фиг. 2.

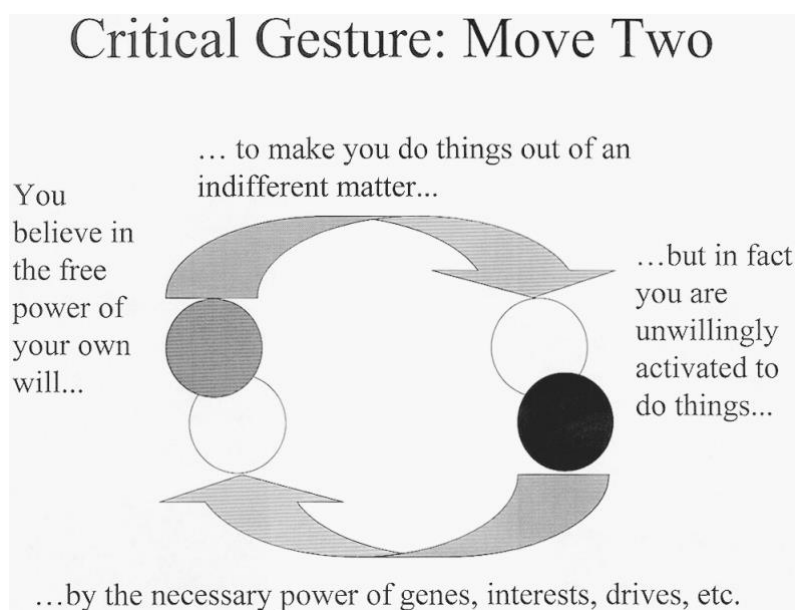
хуманизъм, 1994 г. до *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies* (Cambridge, Mass., 1999), и разбира се *Iconoclash*.

²⁶ Псалом 134:16. – Б. пр.

²⁷ Виж William Pietz, “The Problem of the Fetish, I,” *Res* 9 (Spring 1985): 5–17, “The Problem of the Fetish, II: The Origin of the Fetish” *Res* 13 (Spring 1987): 23–45, and “The Problem of the Fetish, IIIa: Bosman’s Guinea and the Enlightenment Theory of Fetishism,” *Res* 16 (Autumn 1988): 105–23.

Но почакайте, наред е втори залп – този път откъм полюса на фактите. Този път на мушка е клетият човечец, отново стъписан, чието поведение сега е „обяснено“ с мощните въздействия на неоспорими факти: „Вие, най-обикновени фетишисти, вярвате, че сте свободни, но в действителност върху вас действат сили, за които не подозирате. Вижте ги – виж, бе, идиот сляп!“ (и тук вмъквате кой да е от любимите факти, с които социалните учени обичат да работят като ги заимстват от икономическата инфраструктура, дискурсивните полета, социалното господство, расата, класата и пола, може да прибавят и малко невробиология, еволюционна психология, няма значение какво, стига само те да действат като неоспорими факти, чиито произход, изфабрикуване, модус на развитие остават неизследвани) (фиг. 3).

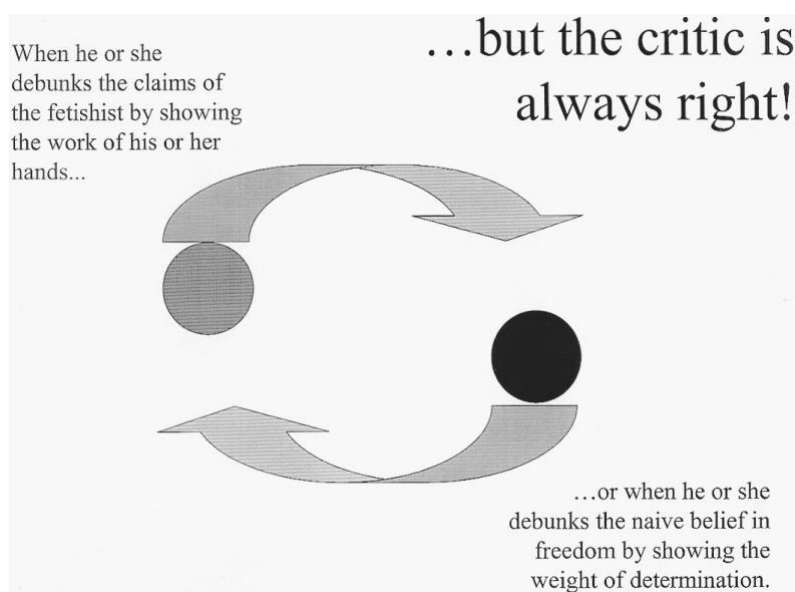

Фиг. 3.

Сега разбирате ли защо е толкова хубаво да си критически ум? Защо критиката, този най-двусмислен *pharmakon*²⁸, се е превърнала в толкова мощен еуфоричен опиат? Винаги сте прави! Когато наивните вярващи усилено се вкопчват в своите предмети с твърдението, че са заставени да вършат разни неща заради техните богове, поетически измислици, драгоценни предмети, вие можете да превърнете всички тези привързаности в толкова много фетиши и да унижите всички вярващи като им покажете, че това са само техни собствени проекции, които вие, единствено вие, можете да съзрете. Но веднага щом наивните вярващи дотолкова се надуют от някаква вяра в собствената си значимост, вие им нанасяте втори ъперкът и отново ги унижавате като този път им показвате, че

²⁸ *Pharmakon* – понятие, въведено във философията и критическата теория от Жак Дерида, което може да означава лекарство, отрова или изкупителна жертва (от др. гр. φάρμακον). – Б. пр.

каквото и да си въобразяват, тяхното поведение е изцяло обусловено от действието на мощните причинно-следствени връзки на обективната действителност, за които те нямат очи, но които единствено вие, вечно бдителните критици, можете да забележите. Това не е ли страхотно? Нима наистина не си струва да завършите училище, за да изучавате критика? „Влезте тук, клети създания. След мъчителни години четене на високопарна проза, вие ще сте винаги прави, никой повече не ще ви баламосва; никой, колкото и силен да е, вече не ще може да ви обвини в наивност, този върховен грях? Въръжени по-добре от самия Зевс, вие единствени властвате, поразявайки отвисоко с антифетишистки залпове в едната ръка и с непоклатима каузалност в другата.“ Единственият загубеняк е наивният вярващ, великият плебей, когото винаги сварват неподготвен (фиг. 4).

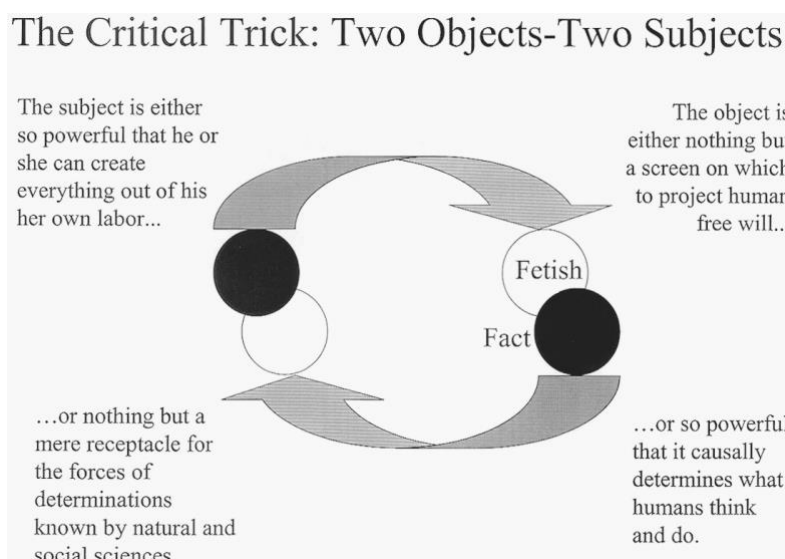
Фиг. 4.

Толкова ли е изненадващо, в крайна сметка, че с подобни отредени на предмета позиции хуманитарните науки са разбили сърцата на своите съграждани дотам, че им се налагаше да отстъпват година след година, окопавайки се все по-навътре в тесните казарми, завещани им от все по-стиснати декани? Върховният бог на критиката със сигурност властва безусловно, ала над пустиня.

Едно нещо е ясно – нито един от нас четящите не би искал да стане свидетел на подобно отношение към *нашите* собствени най-драгоценни предмети. Бихме потръпнали от ужас само при намека за тяхното социално обяснение, независимо дали става дума за занимания с поезия, работи, стволони клетки, черни дупки или импресионизъм, независимо дали сме патриоти, революционери или адвокати, независимо дали се молим на Бога или се уповаваме на невронауката. Ето защо според мен онези от нас, които се опитаха да представят науките като загрижености, толкова

често не успяваха да постигнат убедителност; читателите са объркали нашата интерпретация на бившите факти с ужасната участ на предметите, преработени от социологията, културните изследвания и т.н. И не мога да виня нашите читатели. Това, което социалните учени правят с любимите ни предмети, е толкова ужасяващо, че със сигурност не желаем те да припарват насам. „Молим ви“, възкликваме ние, „с пръст не ги пипайте! Не се опитвайте да ги обяснявате!“ Или можем да намекинем с по-учтив тон: „Защо не повървите по-надолу по коридора до следващата катедра? *Онези* там трябва да се справят с лоши факти – защо не пробвате да разнищите техните вместо нашите?“ И тъкмо поради тази причина, когато настояваме за уважение, убедителност, упоритост, твърдост, всички ние предпочитаме да се придържаме към езика на фактите въпреки неговите добре известни недостатъци.

И все пак това не е единственият начин, понеже жестокостите, на които предметите са подложени от страна на това, което бих искал да назова *критическо варварство*, доста лесно могат да бъдат прекратени. Ако критическият варварин изглежда толкова могъщ, то е защото двата току що скицирани от мен механизма никога не присъстват един до друг в една-единствена диаграма (фиг. 5).

Фиг. 5.

Антифетишистите развенчават предмети, в които не вярват, като разкриват производителните и проективните сили на хората; сетне, без изобщо да направят връзката, те използват предметите, в които вярват, за да си послужат с каузалното или с механистичното обяснение и да развенчаят съзнателните способности на хора, чието поведение не одобряват. Целият доста нескопосан трик, който позволява на критиката да се развива, при все че никога не бихме ограничили собствените си ценности до мизерната

им заложна къща, е че никога не съществува *преминаване от единия в другия списък с предмети*, било от позицията на факта, било от тази на фикцията. Ето защо можете да бъдете едновременно и без следа от противоречие (1) антифетишист за всичко, в което не вярвате – най-вече религия, популярна култура, изкуство, политика и т.н.; (2) неразкаян позитивист за всички науки, в които вярвате – социология, икономика, конспиративна теория, генетика, еволюционна психология, семиотика, просто си изберете вашето любимо изследователско поле; и (3) съвършено здрав и упорит реалист за онова, което наистина цените – то разбира се може да бъде самата критика, но също така рисуване, наблюдение на птици, Шекспир, павиани, протеини и т.н.

Ако смятате, че преувеличавам в моето до известна степен печално изображение на критическия пейзаж, то е защото досега всъщност не сме имали почти никакъв повод да открием пълното несъответствие на трите противоречиви репертоара – антифетишизъм, позитивизъм, реализъм – тъй като внимателно съумяваме да ги приложим към *различни* теми. Обясняваме предметите, които не одобряваме, третирайки ги като фетиши; обясняваме поведения, които не харесваме чрез надзор, чието устройство не изследваме; и концентрираме страстното си любопитство само върху онези неща, които за нас представляват заслужаващи внимание загрижености. Но подобно кавалерско отношение с толкова противоречиви репертоари разбира се не е възможно за онези социолози на науката сред нас, на които им се налага да се занимават със състояния на нещата, които не се вписват нито в списъка с правдоподобни фетиши – защото всички, в това число и ние, действително вярваме много силно в тях – нито в списъка с неопровержими факти, защото сме свидетели на тяхното порождаване, на постепенното им конструиране, на тяхното удивително възникване като загрижености. Метафората на Коперниканския преврат, толкова съдбовно обвързана с критиката, винаги е била за нас, младите изследователи на науките, просто един повод за съмнение. Ето защо, с повече от една здравословна доза изследователски шовинизъм, аз смятам тази мъничка област за толкова значима; тъкмо малкото камъче в обувката може да направи рутинното патрулиране на критическите варвари все по-мъчително.

Би било погрешно, ако вярваме, че ние също сме дали социално обяснение на научните факти. Не, макар да е вярно, че отначало опитахме, като добри критици, обучени в добрите школи, да използваме завещаните от нашите по-вещи старейшини оръжия, за да разобличим [crack open] – един от техните любими изрази със значение „разрушавам“ – религията, властта, дискурса, хегемонията. Но за щастие (да, за щастие!),

един подир друг станахме свидетели на това как черните кутии на науката останаха затворени и че тъкмо инструментите за разобличаване лежах разглобени и счупени из прахта на нашата работилница. Простичко казано, критиката се оказа безполезна срещу предмети с известна здравина. Можете да изпробвате проективната игра върху НЛО-та или екзотични божества, но не я изпробвайте върху невротрансмитерите, гравитацията, изчисленията по метода „Монте Карло“. Но критиката е безполезна и когато започне да си служи безкритично с резултатите на дадена наука, била тя и самата социология, или икономиката, или постимпериализма, с цел да обясни поведението на хората. Можете да се пробвате в тази жалка игра на даване на обяснения за агресията чрез позоваване на генетичния строеж на насилниците, ала опитайте да сторите същото, докато същевременно неволно мъкнете след себе си множеството противоречия в областта на генетиката, в това число и еволюционни теории, в които генетиците се оказват така радикално въввлечени.²⁹

И в двата случая загриженостите никога не заемат едновременно двете позиции, които им е отредило критическото варварство. Предметите са твърде издръжливи, за бъдат третиранни като фетиши, и твърде крехки, за да бъдат третиранни като неоспорими каузални обяснения на някакво несъзнателно действие. И това не важи единствено за научните състояния на нещата; това е нашето велико откритие, а именно онова, което подтикна социалните изследвания на науката да извършат подобна удачна грешка, една такава *felix culpa*. Веднъж щом осъзнаете, че предметите на науката не могат да бъдат социално обяснени, тогава осъзнавате и че така наречените слаби предмети, тоест тези, които се явяват подходящи кандидати за обвинение в антифетишизъм, никога не са били просто проекции върху празен екран.³⁰ Те също действат, те също вършат неща, те също ви *карат да вършите* неща. Не само предметите на науката оказват съпротива, но и всички останали, които е трябвало да бъдат стрити на прах от мощните зъби на автоматизираните и първосигнални деконструктори. Да обвиниш нещо за това, че е фетиш, е възможно най-неоправданият, непочтителен, безумен и варварски жест.³¹

---

²⁹ Относно един такъв забележителен пример, виж Jean-Jacques Kupiec and Pierre Sonigo, *Ni Dieu ni gène: Pour une autre théorie de l'hérédité* (Paris, 2000); виж също Evelyn Fox-Keller, *The Century of the Gene* (Cambridge, Mass., 2000).

³⁰ Наскоро се опитах да използвам този аргумент спрямо два вида извънредно трудни предмети, християнските божества (Latour, *Jubiler ou les tourments de la parole religieuse* [Paris, 2002]) и правото (Latour, *La Fabrique du droit: Une Ethnographie du Conseil d'Etat* [Paris, 2002]).

³¹ Изложбата *Иконоборство [Iconoclash]* в Карлсруе, Германия, бе нещо като закъснял ритуал за изкупване на толкова много своеволни разрушения.

Не е ли време за някакъв напредък? Защо към позициите на факта и фикцията да не прибавим и една трета позиция – *справедливата* позиция [*fair position*]? Наистина ли е прекалено да се иска от нашия колективен интелектуален живот да изработи, поне веднъж на едно столетие, някакви *нови* критически инструменти? Не трябва ли да сме напълно унижени, когато видим, че военните са по-нащрек, по-бдителни, по-изобретателни от нас, гордостта на академичните среди, най-добрите сред най-добрите, които неспирно трансформираме целия останал свят в наивни вярвачи, във фетишисти, в злочести жертви на господство, като в същото време превръщаме всички тях в обикновени повърхностни следствия от инфраструктури, чието устройство никога не се поставя под въпрос? И освен всичко това, още от самото начало сме вътрешно убедени, че нещата, които наистина са ни близки до сърцето, по никакъв начин не биха се вписали в нито една от тези роли. Не сте ли уморени от тези „обяснения“? Аз съм уморен, винаги съм бил уморен, когато знам, например, че Богът, комуто се моля, творбите на изкуството, които ценя, ракът на дебелото черво, с който се боря, законът, който изучавам, желанието, което усещам, самата книга, която в момента пиша, по никакъв начин не биха могли да бъдат обяснени чрез фетиши или факти, или чрез каквито и да било комбинации от тези две абсурдни позиции.

За да възстановим една реалистка нагласа, не е достатъчно да демонтираме критическите оръжия, толкова безкритично сглобени от нашите предшественици, така както бихме сторили с излезли от употреба, но все още опасни силози за ядрени оръжия. Ако трябваше да демонтираме единствено социалната теория, това би било доста лесно начинание; подобно на Съветската империя, тези масивни тоталности стоят върху нозе от глина. Но затруднението се крие във факта, че те са изградени върху много по-стара философия, така че всеки път щом се опитаме да заменим факти със загрижености, изглежда, че губим нещо по пътя. Това е като да се опитаме да напълним митичната бъчва на Данаид – каквото и да слагаме в нея, нивото на реализъм никога не се повишава. Докато не сме изолирали течовете, реалистката нагласа винаги ще бъде раздвоена; фактите заемат най-хубавия дял, докато загриженостите са ограничени до една богата, но по същество безплодна и незначима *история*. Това, което е повече, винаги ще изглежда по-малко. Въпреки че искам настоящият текст да бъде кратък, ще са ми необходими още няколко страници, за да се занимаем с начините за преодоляване на това раздвояване.

Алфред Норт Уайтхед има едно прочуто изказване: „Прибягването до метафизиката е като хвърляне на клечка кибрит в барутен склад. Взривява цялата арена.“³² Не мога да не навлизам в тази проблематика, защото съм говорил толкова много относно оръжейни системи, експлозии, иконоборство и арени. От всички модерни философи, които се опитаха да преодолеят фактите, Уайтхед е единственият, който не избра да поеме по пътя на критиката и да насочи вниманието си *далеч* от фактите към условията им за възможност, както направи Кант; или да добави нещо към оголените им кости, както направи Хусерл; или да избегне предопределението на тяхното господство, на тяхното *Gestell*³³, колкото е възможно повече, както направи Хайдегер – Уайтхед вместо това предпочете да се добере *по-близо* до фактите или по-точно да види през тях реалността, която изискваше една нова почтителна реалистка нагласа. Никой не е в по-малка степен критик от Уайтхед, във всички смисли на думата, и е забавно да се отбележи, че той е имал зъб единствено на другия, чието име носи инициала W., а именно смятаният (погрешно според мен) за най-великия философ на двадесети век, не W. като при Буш, а W. като при Витгенщайн.

Това, което решително потиква Уайтхед да се разграничи и поеме директно по нашия път, е схващането му, че фактите са твърде лоша репрезентация на даденото в опита и нещо, което изцяло обърква въпроса „Какво е това там?“ с въпроса „По какъв начин го знаем?“, както Изабел Стенжер показва наскоро в едно голямо изследване върху философията на Уайтхед.³⁴ Онези, които сега осмиват философията му, не схващат, че са се примирили с това, което той нарича „раздвояване на природата“. Те напълно са забравили какво би било необходимо, ако подходим сериозно към това невероятно изречение: „За натурофилософията всичко възприемано се намира в природата. Може да не подбираме това или онова. За нас червеното зарево на залеза трябва да бъде също

---

³² Alfred North Whitehead, *The Concept of Nature* (Cambridge, 1920), 29.

³³ Gestell (или Ge-stell) – понятие във философията на Хайдегер от края на 40-те години на миналия век, което той създава като преработва етимологията на немската дума за статичното приспособление „рамка“, придавайки ѝ перформативното значение на „поставяне в рамка“ или „рамкиране“, но също и „събиране заедно“, „обхващане“. Понятието изразява цялостното схващане на Хайдегер за същността на технологията, която той разглежда не като някакво средство, а като модус на човешкия опит, при който онова, което се разкрива в света, трябва да е по някакъв начин пред-определено, за да съществува – светът се разкрива съобразно неговата предварителна уредба (рамкиране). Тук Латур стилизира понятието като отъждествява научните факти за нещата с реалните технологични фактори, упражняващи принуда върху човешкия опит. – Б. пр.

³⁴ Виж Isabelle Stengers, *Penser avec Whitehead: Une Libre et sauvage création de concepts* (Paris, 2002), книга, която има голямото преимущество да се отнася сериозно към науката на Уайтхед, както и към теорията му за Бога.

толкова част от природата, колкото са и молекулите и електрическите вълни, с които хората на науката биха обяснили това явление.³⁵

Всички следващи философии са направили точно обратното: подбрали са това или онова, но по-лошото е, че са се задоволили с този ограничен избор. Решението на проблема с това раздвояване не означава, както биха казали феноменолозите, към скучните електрически вълни да се добави богатия живян свят на сияещото слънце. Това просто би задълбочило раздвояването. Решението или по-скоро приключението, според Уайтхед, е да се работи още по-усилено над реалистката нагласа и да се осъзнае, че фактите са абсолютно неправдоподобни, нереалистични, необосновани дефиниции за това, което означава справяне с нещата:

Следователно материята представлява отказа да се отклони мисълта от пространствените и времевите характеристики и да се стигне до простата идея за нещо индивидуално съществуващо. Тъкмо този отказ е предизвикал бъркотията *от въвеждането на обикновената мисловна процедура в природния факт*. Съществуващото, оголено от всички характеристики с изключение на пространствено-времевите, е придобило физически статут в качеството си на най-крайната структура на природата; така че ходът на природата се схваща само като участта на материята в своето приключение из пространството.³⁶

Не става дума за това, че би имало солидно обосновани факти и че следващата стъпка би била да решим дали те ще бъдат използвани, за да се обясни дадено нещо. Нито пък, че другото решение е да се атакуват, критикуват, изобличават, историзират въпросните факти, за да се покаже, че те са съчинени, изтълкувани, гъвкави. Не става въпрос за това, че трябва по-скоро да бягаме от тях в мисълта си или да прибавяме към тях символни или културни измерения. Проблемът е в това, че фактите са лош *пълномощник* на опита и на експеримента и, бих добавил, една предизвикваща объркване скупщина от полемики, от епистемология, от модернистична политика, които по никакъв начин не могат да претендират, че представляват това, което се изисква от една реалистка нагласа.³⁷

---

³⁵ Alfred North Whitehead, *The Concept of Nature*. Cambridge: 1920, pp. 28–29.

³⁶ Пак там, 20.

³⁷ Това, че сега фактите представляват една твърде необичайна и сложна историческа интерпретация на опита, е било особено силно изяснено от много автори; относно показателни откъси от тази история, виж Christian Licoppe, *La Formation de la pratique scientifique: Le Discours de l'expérience en France et en Angleterre (1630–1820)* (Paris, 1996); Mary Poovey, *A History of the Modern Fact: Problems of Knowledge in the Sciences of Wealth and Society* (Chicago, 1999); Lorraine Daston and Katherine Park, *Wonders and the Order of Nature, 1150–1750* (New York, 1998); и *Picturing Science, Producing Art*, ed. Caroline A. Jones, Galison, and Amy Slaton (New York, 1998).

Уайтхед не е известен с това, че държи читателя изцяло буден, но аз искам да укажа поне *посоката* на новата критическа нагласа, с която бих искал да заменя тягостните рутинни практики на повечето социални теории.

Решението се крие, струва ми се, в обнадеждаващото понятие *сбор*, което Хайдегер бе въвел, за да обясни „вещността на вещта“. Знам много добре, че Хайдегер и Уайтхед не биха имали какво да си кажат и все пак понятието, което последният използва в „Процес и реалност“, за да опише „актуалните случаи“ – неговото собствено понятие за моите загрижености – е понятието *общества*. Между другото, това е и понятието, използвано от Габриел Тард – истинският основател на френската социология – за описание на всякакви видове съществуващи неща. То е достатъчно близко по смисъл до понятието *асоциация*, което от самото начало използвах, за да опиша предметите на науката и технологията. Андрю Пикъринг би използвал словосъчетанието „преса на практиката“.³⁸ Каквито и да са понятията, представеното тук е съобразено с една нагласа, която е напълно различна от критическата – не побягване към условията за възможността на даден факт, не добавяне на нещо по-човешко, което нечовешките факти щяха да пропуснат, а по-скоро едно многообразно изследване, задействано с инструментите на антропологията, философията, метафизиката, историята, социологията, с цел да се установи *колко участници* са сбрани в дадена *вещ*, за да може тя да съществува и да запазва съществуването си. Предметите са просто сбор, който не е успял да се осъществи – факт, който не е бил асемблиран в съгласие със съответния процес.³⁹ Упорството на фактите в обичайната сценография на възразителя, които показателно рита камъка – „Той е там независимо дали ви харесва или не!“ – е много сходна с упорството на политическите демонстранти: „САЩ – обичайте я или се махайте от нея!“, ще рече, един много лош заместител за всякаво животрепящо, ясно очертано, стабилно, достойно, дългосрочно съществуване.⁴⁰ Един сбор – ще рече, дадено нещо, спорен въпрос, вътре в една Вещ, някаква арена – също може да бъде много стабилен, при условие че броят на неговите участници или компоненти, както хора, така и нечовешки същества, не е предварително ограничен.⁴¹ Напълно погрешно е да се разделя колективът, както аз го

---

³⁸ Виж Andrew Pickering, *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science* (Chicago, 1995).

³⁹ Виж Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, trans. Porter (Cambridge, Mass., 2004).

⁴⁰ Виж удивително забавната интерпретация на реалисткия жест в Malcolm Ashmore, Derek Edwards, and Jonathan Potter, “The Bottom Line: The Rhetoric of Reality Demonstrations,” *Configurations 2* (Winter 1994): 1–14.

⁴¹ Това е предизвикателството на една нова изложба, която курирам редом с Петер Вайбел в Карлсруе и която трябва да се състои през 2004 г. под условията надслов *Правене на нещата публично* [*Making Things*

наричам, на стабилни факти, от една страна, и на ненужни тълпи, от друга. Архимед говори за цяла една традиция, когато възкликва: „Дайте ми опорна точка и ще повдигна Земята“, ала аз не говоря ли за някаква друга, доста по-малко престижна, но вероятно също толкова уважавана традиция, ако на свой ред възкликна: „Дайте ми една загриженост и ще ви покажа цялата земя и всички небеса, които трябва да бъдат сбрани ведно, за да я удържат здраво на едно място“? За мен няма смисъл да запазвам езика на реалиста единствено за първия случай. Критик е не този, който развенчава, а този, който асемблира. Критик е не този, който издърпва чергата изпод краката на наивните вярващи, а този, който предоставя на участниците арена за сбор. Критик е не този, който се люшка наслуки между антифетишизма и позитивизма подобно на изображения от Гоя пиян иконоборец, а този, за когото ако нещо е съградено, ще означава, че то е крехко и следователно се нуждае от голяма грижа и внимание. Съзнавам, че ако трябва да се стигне до същността на този спор, значението на това да си конструктивист трябва да бъде обновено, но аз казах достатъчно, за да укажа посоката на критиката – не *надалеч от*, а *накъм* сбора, Вещта.⁴² Не в посока запад, тъй да се каже, а в посока изток.⁴³

Ако решим да поемем по този нов курс, практическият проблем, пред който се изправяме, е да свържем думата *критика* с цял набор от нови положителни метафори, жестове, нагласи, първосигнални реакции, мисловни навици. За да започна с този новосформиращ се навик, бих искал да извлека едно друго определение за критика от най-ненадеждния източник, а именно най-ранната студия на Алън Тюринг върху мислещите машини.⁴⁴ Имам основателна причина за това: ето една типична студия върху формализма, ето произхода на една от иконите – да употребя едно антифетишистко клише – на съвременната епоха, а именно компютъра, и въпреки това тази студия е толкова барокова, толкова кичозна, събира в себе си толкова изумителен брой метафори, биващи, хипотези, алюзии, че няма никакъв шанс в наши дни да бъде одобрена от което и да е периодично издание. Дори списание *Social Text* би я отхвърлило незабавно като

Public]. Тя ще изследва това, което изложбата *Иконоборство* просто бе посочила, а именно прехода отвъд войните на образи.

⁴² Този доклад съпровожда друг: Latour, “The Promises of Constructivism,” публикуван в *Chasing Technoscience: Matrix for Materiality*, ed. Don Ihde and Evan Selinger (Bloomington, Ind., 2003), 27–46.

⁴³ Макар да споделям всичките тревоги на Томас де Зенготита (“Common Ground: Finding Our Way Back to the Enlightenment,” *Harper’s* 306, Jan. 2003: 35–45), това е причината да смятам, че той напълно греши относно предложената от него *посока* на движение назад към бъдещето; връщането назад към “естествената” нагласа е признак на носталгия.

⁴⁴ Виж А.М. Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, *Mind* 59 (Oct. 1950): 433–60; виж също какво Пауърс направи с тази студия в романа си *Галатея 2.2* [*Galatea 2.2*, New York, 1995] - това е критика в най-щедрия смисъл на думата. Относно контекста на студията, виж Andrew Hodges, *Alan Turing: The Enigma* (New York, 1983).

поредната измислица! „Не и този път“, със сигурност биха казали от редколегията, „страх лозе пази“. Кой би взел насериозно студия, която след като е коментирала нещо относно мюсюлманските жени, наказанието на момчетата, екстрасензорното възприятие, заявява следното: „Опитвайки се да конструираме подобни машини, ние не трябва непочтително да узурпираме силата [на Бог] да създава души, както не бива да го правим и при създаването на потомство: и в двата случая ние по-скоро сме инструменти на Неговата воля да предоставя жилища за създадените от Него души.“⁴⁵

Много богове, все в машини. Помните ли как в своята хвалебствената реч Буш прославяше екипажа на „Колумбия“, че макар да не успял да се завърне у дома на земята, той поне достигнал до своя небесен дом? Тук Тюринг също не може да не спомене съзидателната сила на Бог, когато говори за тази най-овладяна от всички машини, изобретеният от него компютър. Точно това има предвид той. Компютърът готви много изненади – получавате от него много повече, отколкото влагате в него. По най-драматичен начин студията на Тюринг демонстрира за пореден път схващането, че всички предмети са по рождение вещи, че всички факти изискват за своето съществуване едно смайващо разнообразие от загрижености.⁴⁶ Изненадващият резултат е, че не владеем това, което самите ние сме измислили, предметът на това определение за критика:⁴⁷

Нека за момент се върнем към възражението на Лейди Лъвлейс⁴⁸, което гласи, че машината може да прави само това, което ние ѝ кажем да прави. Може да се каже, че е възможно да се „инжектира“ някаква идея в машината, която ще реагира до

---

⁴⁵ Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, p. 443.

⁴⁶ Едно неформалистко определение за формализъм бе предложено от Brian Rotman, *Ad Infinitum: The Ghost in Turing's Machine: Taking God out of Mathematics and Putting the Body Back In* (Stanford, Calif., 1993).

⁴⁷ Тъй като Тюринг може да бъде считан за първият и най-добър програмист, онези, които вярват в дефинирането на машините чрез потоците от входяща и изходяща информация, трябва да поразмишляват над неговото признание:

Машините много често ме изненадват. Така е до голяма степен, защото не правя достатъчно изчисления, за да реша какво да очаквам те да направят, или по-скоро защото правя изчисленията припряно и небрежно, поемайки рискове. Може би си казвам: “Предполагам, че тук волтажът трябва да бъде същият като там: както да е, нека допуснем, че е.” Естествено, често пъти греша и резултатът ме изненадва, понеже до приключването на експеримента тези допускания са забравени. Тези признания ме излагат на порицания относно предмета на моите порочни методи, но не хвърлят никакво съмнение върху моята достоверност, когато свидетелствам за преживените от мен изненади. (“Computing Machinery and Intelligence”, 450-451).

Относно това неформалистко определение на компютрите, виж Brian Cantwell Smith, *On the Origin of Objects* (Cambridge, Mass., 1997).

⁴⁸ Огъста Ейда Кинг, графиня на Лъвлейс – английска математичка и единственото законно дете на Лорд Байрон, известна най-вече с работата си върху механичния компютър с общо предназначение на Чарлз Бабидж, познат още като Аналитична машина. Тя първа предугажда потенциала за приложимост на изобретението отвъд чистото математическо изчисление и днес бива разпозната като първия програмист в историята, след като написва алгоритъм за намиране на числата на Бернули в такава форма, че да бъде разчетена от въпросната машина. – Б. пр.

определена степен, след което ще изпадне в покой, като ударено с чук пиано. Едно друго сравнение би било съвкупност от атоми с по-малък от критичния размер: инжектираната идея ще съответства на неутрон, навлизащ в съвкупността отвън. Всеки един такъв неутрон ще предизвика известно смущение, което рано или късно утихва. Ако обаче размерът на съвкупността се увеличи в достатъчна степен, предизвиканото от подобен нахлуващ неутрон смущение по всяка вероятност ще продължи да нараства все повече, докато цялата съвкупност не бъде унищожена. Съществува ли съответно явление за човешкия ум, от една страна, и за машината, от друга? Изглежда, че съществува такава за човешкия ум. Повечето умове изглеждат са „субкритични“, т.е. съответстващи в тази аналогия на съвкупности със субкритичен размер. Въведена в подобен ум идея ще породи средно една идея по-малко в отговор. Възмалка част от умовете са свръхкритични. Въведена в подобен ум идея ще породи цяла „теория“, състояща се от вторични, третични и по-отдалечени идеи. Животинският ум съвсем определено изглежда, че е субкритичен. Придържайки се към тази аналогия, ние питаме „Може ли една машина да бъде свръхкритична?“⁴⁹

Всички ние знаем що е субкритичен ум, спор няма! Какво би сторила критиката, ако можеше да бъде асоциирана с *повече*, а не с *по-малко* – с *умножение*, а не с *изваждане*. Критическата теория отдавна отмя; можем ли отново да станем критични в предложения от Тюринг смисъл? Ще рече, да генерираме повече идеи, отколкото сме получили в наследство от една престижна критическа традиция, ала без да я оставаме да отмре или да „изпадне в покой“ като пиано, на което му стига само един удар. Това би изисквало всички съществуващи неща, включително компютрите, да престанат да бъдат предмети, дефинирани просто чрез техните входящи и изходящи потоци от информация, и отново да се превърнат във вещи, опосредстващи, асемблиращи, сбиращи много повече елементи от „обединената четворица“. Ако това би било възможно, тогава бихме позволили на критиците да се приближат още повече до ценните за нас загрижености и най-накрая бихме могли да им кажем: „Да, моля, пипайте ги, обяснете ги, разгърнете ги.“ Тогава щяхме да сме преминали окончателно отвъд иконоборството.

---

⁴⁹ Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, p. 454.